

Els primers assaigs de regionalització a Catalunya: 1813 i 1820¹

Jesús BURGUEÑO

*Estudi General de Lleida
Universitat de Barcelona*

El complex procés de formació del nou estat liberal espanyol sorgit de les Corts de Cadis és una etapa clau per a entendre la realitat geopolítica actual del nostre país. És en aquells anys quan s'estableix la divisió provincial encara vigent, com a resultat final d'un seguit de projectes i d'una intensa polèmica durant el Trienni liberal; és també el moment d'elaboració de les primeres divisions en partits judicials, així com de la redefinició del mapa municipal. En definitiva és tota la planta administrativa de l'estat la que entra en discussió.

Malgrat l'interès geogràfic dels plans elaborats en el sorgiment de l'estat liberal, i la supervivència en el temps d'un bon nombre de les decisions preses llavors, els estudis sobre aquest període des d'una perspectiva geogràfica són encara ben escadussers; a Catalunya cal recordar el treball pioner de Pau Vila sobre la formació de la divisió provincial de 1822, fruit de la documentació recollida amb motiu de la Divisió Territorial, al que s'afegeixen les dades aportades recentment per Esteban Canales sobre l'obra de la Diputació catalana.² En aquesta comunicació abordem un aspecte concret de les diverses tasques de reordenament territorial que dugué a terme la Diputació de Catalunya: els plans de subdivisió del territori en un nombre reduït de regions.

Cal situar la tasca de la Diputació en el context ideològic i polític del moment àlgid del canvi de règim, coetani de l'ocupació francesa. El pensament liberal, hereu directe del racionalisme il·lustrat, valora molt críticament el mapa polític vigent en aquell moment: no s'admet la desproporció entre províncies, la profusió d'enclavats, la irregularitat dels límits o la manca de criteris objectius en la definició d'aquests.

Per això no es dubta a qualificar de «monstruosos» els àmbits territorials de l'Antic Règim, opinió que és compartida per la Diputació de Catalunya, que afirma respecte als corregiments:

«felizmente ha venido la época de remediar los varios absurdos en que abundaba la antigua distribución de partidos de esta Provincia»³

La convicció que l'organització geopolítica del país havia de ser profundament reformada assolirà rang constitucional en establir-se, a l'article onzè, la necessitat de fer una «división más conveniente del territorio español». Per tant, la Constitució de 1812 obre un període d'interinitat de l'antiga divisió provincial en la qual Catalunya subsisteix provisionalment com a unitat política. El canvi institucional fou molt més immediat, malgrat les dificultats que l'ocupació francesa plantejava a l'aplicació de la nova legislació: les màximes autoritats provincials de l'Antic Règim, de marcat caràcter militar o econòmic (Capità general i Intendent), deixen pas a unes altres de caire civil: el *Jefe superior, o político*, i la Diputació provincial.

El Cap polític és la peça clau del nou organigrama territorial del poder. Aquest personatge de nomenament reial representa l'autoritat suprema en la província i és l'enllaç amb el Govern central, així com entre els ajuntaments i la Diputació, la qual presideix. Té com a funcions primordials assegurar el manteniment de l'ordre i el compliment de les lleis; en definitiva, totes les decisions rellevants que es prenen a la província passen per les seves mans. Aquesta figura, inspirada bàsicament en el Prefecte napoleònic, tindrà una gran fortuna en l'ordenament administratiu espanyol: reintroduïda per Javier de Burgos en 1833 romandrà fins els nostres dies amb la denominació final de «Governador civil».

Així com les directrius d'organització política fixades per la Revolució francesa seran el punt de referència i model obligat —més o menys explícit— dels legisladors liberals espanyols, tampoc no devien ser ignorades les iniciatives adoptades per l'administració francesa a Espanya per tal d'aplicar i estendre el sistema de govern napoleònic. Si bé les formes concretes de les divisions afrancesades no van tenir gaire influència en els projectes posteriors, sí devien ajudar a la difusió de l'organigrama polític general i a reforçar el convenciment que la divisió territorial vigent havia esdevingut obsoleta per al nou model d'estat en construcció.

Curiosament, la tasca d'organització territorial francesa a Espanya és més ben coneguda que la duta a terme per les institucions legítimes del país. Són ja clàssics els estudis de Joan Mercader sobre les divisions de Catalunya establertes pel mariscal Augerau (1810), i la decretada pel propi Emperador (1812); tanmateix, Amando de Melón difongué el decret de Josep I de divisió prefectural de tot l'Estat. Totes aquestes divisions departamentals tenen en comú, d'una banda, el fet de dividir Catalunya en quatre unitats,⁴ i d'altra, l'aplicació del jeràrquic organigrama administratiu francès en *communes, cantons, districtes* i departaments. Remarquen la presència del nivell intermedi anomenat *districte* o *arrondissement* (en nombre de 2 a 4 per departament), que resta sota el control d'un sots-prefecte.

Però, tot i situar-se en aquest context històric, va ser la pròpia tasca governativa de la Diputació la que faria palès als seus membres les dificultats de gestió del país sense la col·laboració d'uns organismes territorials intermedis. D'aquesta manera, la idea que

el Principat era massa gran per a ésser governat de forma eficaç des d'una sola capital anirà prenent cos i arrelant en l'ànim dels polítics catalans del moment. Tot i amb això, les propostes que es van fer en 1813 i 1820, no qüestionaren mai la unitat de Catalunya, el que propugnaven era una simple regionalització interna.

Del corregidor al cap polític subaltern

El Capità general de Catalunya, Luis R. de Lacy, havia atorgat als antics corregidors el rang de *caps polítics interins*, per tal d'assegurar la continuïtat del govern i la correcta coordinació de tot el territori, tant en l'ordre polític com en l'estrictament militar. El successor de Lacy en el càrrec, el baró d'Eroles (amb una trajectòria política posterior ben oposada a la del seu liberal antecessor), decidí suprimir les funcions polítiques dels corregidors, cosa que motivà un enfrontament amb la Diputació provincial, que veia minvat el seu poder d'actuació per la manca d'uns nivells intermedis en l'administració:

«sin ellos habría interrupción en la cadena del gobierno de las provincias, que esta Diputación, no habiéndolos, no sabrá a quien dirigirse para los informes y noticias que le conengan (...) que será engorroso y costoso el que por cada asunto —que no pocas veces será una friolera— tengan que acudir los pueblos a S. E. (al Cap político)»⁵

Si bé la determinació del Capità general era ajustada a l'organització territorial del poder esmenada del títol sisè de la Constitució (tal i com ho confirma la resposta de la Regència a la demanda feta per la Diputació per tal d'habilitar els corregidors com a subordinats del Cap superior)⁶ no és menys cert que les gestions catalanes a favor de la creació d'una figura delegada del Cap polític no devien ser un cas aïllat; al contrari, probablement responen a una opinió generalitzada, perquè dos mesos després de la sol·licitud de la Diputació, el 23 de juny de 1813, fou decretada la *Instrucció per al govern econòmico-polític de les províncies* en la qual apareix definida per primer cop la figura del cap polític subaltern, equivalent al sots-prefecte francès:

«Podrá haber un Jefe político subalterno al de la provincia en los principales puertos de mar que no sean cabezas de provincia, e igualmente en las capitales de partido de provincias muy dilatadas o muy pobladas, donde el Gobierno juzgue ser conveniente establecerlos para la mejor dirección de los negocios públicos, después de haber oído a la Diputación provincial respectiva y al Consejo de Estado, y dando parte a las Cortes para su aprobación.»⁷

La nova figura política resulta, des d'un punt de vista competencial, més aviat anodina; les seves funcions es limiten a mantenir l'ordre i a fer observar les lleis en el territori de la seva jurisdicció, alhora que actua com a enllaç entre els ajuntaments i la Diputació o el Cap polític superior. S'observa en la *Instrucció* una preocupació del legislador per evitar un fraccionament del poder i, per tant, una menor capacitat d'intervenció i control; d'aquí l'èmfasi que el cap subaltern no pugui emprendre obres públiques sense el consentiment del Cap superior, a qui ha de consultar en cas de dubte sobre qualsevol afer. Resta clar, doncs, que la subdivisió que es facultava establir dins les províncies no correspondria a un nou ens d'administració local ni a una descentralització política, sinó que

es tracta d'una simple regionalització interna de caràcter estrictament administratiu i burocràtic.

Si jurídicament el cap subaltern és una versió reduïda del cap superior i, per tant, té poca significació, en canvi, des del punt de vista de la geografia política, aquest càrrec suposa una innovació cabdal respecte l'organigrama previst en la Constitució: s'admet l'existència d'un nivell administratiu intermedi entre la província i el municipi (o si es vol, el partit). La creació de caps subalterns implicava forçosament la delimitació d'un territori on exercir les seves funcions, tot i que aquest espai no compta inicialment amb nom propi; la Diputació de Catalunya els anomenarà *governos polítics subalterns* o —imitant lúcida-ment la terminologia francesa— *districtes*.

Sembla clar que aquest graó de l'administració es féu pensant en les províncies extenses (els antics regnes de la Corona d'Aragó, Galícia, Granada, etc.), la qual cosa és una mena de solució temporal als problemes de gestió d'aquests grans territoris, a l'espera que la divisió provincial prevista en la Constitució definís el nou mapa polític del país. Alhora, la puixança econòmica i demogràfica de certes ciutats i regions sense capitalitat pròpia feia urgent un cert reconeixement administratiu d'aquesta nova realitat emergent. El fet que la perifèria peninsular fos l'àrea de major dinamisme explica la referència explícita als ports de mar, la qual cosa enllaça perfectament amb les innovacions introduïdes en la divisió provincial des de 1799: la creació de les províncies «marítimes» d'Alacant, Astúries, Cadis, Cartagena, Màlaga i Santander, i la concessió de Diputació a Astúries i Cadis durant la primera etapa constitucional.

Llevat de les succintes referències a l'extensió i a la condició portuària, no s'indica cap més criteri per a l'establiment de governs subalterns; no es fixa un llindar demogràfic, territorial, o simplement numèric dels districtes que podrien establir-se en cada província, tot i que hom intueix un cert to restrictiu en la normativa.⁶ En tot cas, l'establiment de caps subalterns devia fer-se, a criteri de la Regència, amb posterioritat a la nova divisió territorial de Catalunya en partits, que estava portant a terme la seva Diputació.

La divisió en partits

El reglament de jutjats de primera instància establia que la Diputació provincial —amb l'acord de l'Audiència— havia de fer una proposta de divisió del seu territori en partits.⁹ L'abolició del règim senyorial exigia ampliar l'àmbit geogràfic de la justícia pública a tota la nació. Si els corregiments eren vàlids per a l'administració de justícia en la minoria de llocs de jurisdicció reial que hi havia en ells, ara, amb el nou ordenament jurídic igualitari, resultaven massa extensos.

No serà, però, la judicial, l'única funció dels partits, encara que sí la fonamental: provisionalment, els alcaldes dels caps de partit havien estat autoritzats per la Regència a exercir d'enllaç en la comunicació de les ordres a la resta d'ajuntaments del seu territori;¹⁰ també formaven part del jerarquitzat sistema electoral indirecte per a l'elecció de diputats a Corts i a la Diputació, i també van servir sovint de base estadística per a diverses funcions (recaptació, reclutament...), etc. El partit judicial és llavors, en definitiva, una mena de difús ens intermedi de l'administració.

Per a l'elaboració de la divisió en partits, l'abril de 1813, la Diputació i l'Audiència van comissionar, respectivament, l'arquitecte Tomàs Soler i Ferrer i Jaume Pons i Monnau. La proposta que van presentar dividia Catalunya en vint-i-quatre partits.¹¹ El pla fou tramès al Govern central l'agost d'aquell any, ja que era necessària l'aprovació en Corts; però el retorn de Ferran VII i l'abolició el maig de 1814 de tota l'obra legislativa liberal impedí la discussió del projecte.

Reinstaurada la Diputació el 1820, ran del pronunciament de Riego i l'acceptació de la Constitució pel Rei, torna a plantejar-se urgentment el problema de la nova organització del territori. Els diputats provincials revisen el projecte de 1813 i decideixen introduir un seguit de modificacions; les més importants van ser l'establiment de tres nous partits, els de Terrassa, Sort i Gandesa o Batea (es dubta entre aquestes dues poblacions), així com la supressió del partit de Ripoll en benefici d'un altre amb capital a Berga. Aquest segon projecte, elevat a les autoritats centrals l'agost de 1820, fou aprovat en Corts l'octubre d'aquell mateix any, amb la rectificació de no admetre els nous partits de Gandesa i Sort per manca de població.¹²

Cal destacar el fet de que aquests projectes (també el de districtes de 1820: doc. II) fossin cartografiats utilitzant com a base el mapa de Josep Aparici, que seguia essent considerat el més correcte del país. Així, aquesta obra testimonia els canvis territorials esdevinguts a Catalunya durant un segle: des de la darrera divisió veguerial (primera edició de 1720), passant per la Nova Planta corregimental, i fins a les divisions liberals. Dissortadament, cap dels mapes no es conserva a l'Arxiu de la Diputació, raó per la qual ha calgut reconstruir els límits dels partits en base als llistats de les poblacions que comprenien, per tal de concretar l'extensió dels districtes.¹³

El projecte de partits judicials suposa per a Catalunya, en primer lloc, una ruptura neta amb la forma de les divisions tradicionals (els corregiments eren quasi exclusivament una simple agregació de vegueries) i, d'altra banda, representa l'inici d'una concepció del territori estructural en un nombre elevat d'unitats, definides principalment per un fenomen urbà, encara que també pel medi físic. Els treballs de la Ponència de la Generalitat el 1932 són el màxim exponent de la continuïtat d'aquest model organitzatiu i van significar la seva consolidació metodològica i tècnica.

La proposta de districtes de 1813

Un cop confeccionat el pla de partits judicials, la Regència demanà l'opinió de la Diputació sobre l'establiment dels caps subalterns. En la resposta es donava suport de forma decidida a l'establiment d'aquells elements intermedis que permetessin difondre l'acció de govern arreu del país i es proposava una distribució del territori en set districtes (doc. I).

L'organització territorial que es defensa pren explícitament com a referència l'agrupació de corregiments que s'havia aprovat per les Corts per a la instal·lació de jutjats dels contenciosos d'Hisenda pública.¹⁴ A Catalunya s'establien set partits: Barcelona (amb el seu corregiment i els de Mataró i Vilafranca), Tarragona (amb Tortosa), Cervera (amb Lleida), Talarn (amb la Vall d'Aran), Vic (amb Manresa), Girona (amb Figueres) i la Seu d'Urgell (que era subdelegació de rendes, malgrat que la capital del Corregiment fos

Puigcerdà). El nombre de partits coincideix amb el dels governs polítics subalterns que es proposen. Els principals canvis que hom introdueix (i per tant els majors desacords amb aquella divisió judicial) són, primerament, la creació per a Lleida d'una circumscripció diferenciada de Cervera (ciutat de què passa a dependre el partit d'Igualada, abans majoritàriament inclòs en el corregiment de Vilafranca), i, segonament, la unió de les terres del Pallars i Aran amb la Seu d'Urgell, per tal de configurar un sol districte pirinenc.

També cal notar la preferència, manifestada en la justificació del projecte, per les ciutats que ja tenien un rang superior en la jerarquia administrativa, tant civil —totes les capitals escollides, llevat de la Seu, eren caps de corregiment—, com religiosa —totes són seus episcopals, tret de Cervera, que comptava, en canvi, amb la Universitat—. Per aquesta mateixa raó les ciutats proposades comptaven amb els professionals necessaris per als afers burocràtics. Per tant, la inèrcia administrativa esdevé un factor prioritari en la tria de les capitals. Pel que fa a les raons de l'elecció de Tarragona (8.500 hab.)¹⁵ en comptes de Reus (que amb els seus 22.200 hab. era la segona ciutat de Catalunya), cal destacar, entre altres factors, la preferència que atorgava la pròpia *Instrucció* als ports marítics.

En conclusió, cal valorar la proposta de 1813 com una reforma de la distribució dels jutjats d'Hisenda: la mediatització del disseny territorial per aquell projecte anterior, li resta originalitat, alhora que impedeix saber en quin grau es correspon amb la imatge que els diputats tenien de com funcionava el país o de com volien que s'organitzés de forma eficaç. Per contra, aquell mateix propòsit atorga una major rellevància a les variacions introduïdes, entre les quals cal destacar el reconeixement de la importància de Lleida en la xarxa urbana.

Paral·lelament a la consulta de la Regència sobre l'establiment de caps polítics subalterns, s'havia iniciat el procés d'elaboració de la nova divisió provincial de l'Estat, el projecte de la qual va ser encarregat al marí mallorquí Felip Bauzà. Els informes de la Diputació de Catalunya, i els d'altres diputacions provincials, havien confirmat la necessitat de fragmentar l'organització administrativa per aconseguir fer arribar l'acció governamental a tot el país. Es produeix en aquell moment un capgirament —gairebé insensible, però d'importància cabdal— en la filosofia de la nova divisió provincial: ja no serà plantejada com una reordenació interna de les grans províncies, sinó que s'imposa el criteri, més revolucionari, de subdividir-les, de manera que les unitats resultants no mantinguin lligams de cap mena entre si. Tot i amb això, el pla de Bauzà no comptà en aquella ocasió amb el suport del Consell d'Estat i la dissolució de les Corts pel Rei arraconà temporalment tots aquests propòsits.¹⁶

La represa de la discussió, la proposta de 1820

En el segon període constitucional (el Trienni liberal) la nova Diputació tornà a abordar la problemàtica de la instal·lació dels caps subalterns, i per tant, la manera de subdividir internament Catalunya. En l'exposició de la Diputació al Secretari de Governació no es fa referència a l'anterior projecte ni a les raons de les variacions introduïdes (doc. II).

La principal novetat és l'elecció de Manresa com a capital de totes les terres de la Catalunya central, incorporant-hi els partits de Solsona, Berga, Vic¹⁷ i Igualada. Aquesta rectificació no és aliena a l'auge econòmic de la ciutat del Bages, superior al de Cervera i Vic, la qual cosa fa que Manresa, amb els seus 12.200 hab., esdevingui la sisena població catalana (rera Barcelona, Reus, Tortosa, Mataró i Lleida). D'altra banda, Cervera (3.500 hab.) perdia la capitalitat i era incorporada a les terres de Lleida (ciutat que comptava amb 12.500 hab.).

A causa del gran pes de Barcelona en el conjunt del país (sobrepuja llavors els 100.000 hab.), els diputats de 1813 i 1820 consideraven que el territori de la capital catalana havia de tenir un cap subaltern propi, diferenciat del Cap polític superior. La normativa impedia l'establiment de caps subalterns a la capital provincial, per això els membres de la Diputació proposen tres alternatives: la simple rectificació de la Llei per a deixar la residència del cap subaltern a Barcelona, o bé l'elecció de Mataró, o, fins i tot, la tria d'un altre punt proper, que pogués fomentar el creixement d'una nova ciutat. Aquest darrer suggeriment evidència que els diputats eren conscients que l'establiment de capitalitats comportava uns beneficis per a la localitat escollida, en generar-se una sèrie de funcions que imprimeixen un caràcter diferenciat i superior a la resta de poblacions.

Si hom reconeix que l'atribució d'una capitalitat genera un dinamisme econòmic i un reforçament de les característiques urbanes, és lícit plantejar-se, llavors, si la tria dels caps de districte fou objectiva o bé estava influïda per les afinitats i interessos dels diputats.¹⁸ En tot cas, la localització dels caps polítics subalterns no despertà en absolut l'apassionament que comportaria mesos després l'elecció de les capitals provincials. El projecte de districtes va ser elaborat sense pressions per part de les ciutats implicades, possiblement per ser poc conegut. D'altra banda, segons indicaven els autors del pla, restava oberta la possibilitat de fer-ne rectificacions posteriors en funció del que aconsellés la pròpia experiència.

Tot cercant l'organització de Catalunya que recollís millor l'estructura interna del país i que, per tant, resultés més eficaç, aquells diputats estaven dissenyant un pla d'una notable modernitat. La proposta de 1820 és un assaig de regionalització eixit del coneixement de la pròpia realitat i poc condicionat per elements externs de cap mena: no calia adaptar-se a una xifra estricta d'unitats territorials,¹⁹ no hi havia uns límits que calgués respectar, ni existia una pugna oberta entre les ciutats per la consecució de la capitalitat.

Tot i que la divisió en partits fos aprovada, en cap moment s'entrà a discutir l'establiment de caps polítics subalterns. Altre cop s'havien reprès les tasques de realització de la divisió provincial, novament encarregada a F. Bauzá, aquesta vegada conjuntament amb l'intendent J. Agustín de Larramendi. Definitivament el model de subdivisió interna de les grans províncies cedia pas a la idea de fraccionament en unitats independents entre si: la divisió provincial aprovada en Corts en 1822 feia quatre parts de Catalunya, amb les seves actuals capitals. Malgrat tot, la figura *non-nata* del cap subordinat encara serà recordada posteriorment i arribarà a tenir una efímera implantació el 1847 sota el ministeri de Patricio de la Escosura.²⁰

La continuïtat d'unes reflexions geogràfiques

Les propostes de la Diputació de Catalunya per a l'establiment de governs subalterns en els primers anys de vigència de la Constitució són, abans que res, una reflexió pionera entorn a l'organització territorial del país.

Aquells projectes estan guiats per un bon coneixement de l'estructura interna de Catalunya, i responen alhora a una voluntat i a uns criteris clars de com havia d'articular-se el país per tal d'optimitzar la seva gestió. Els plans de 1813 i 1820 parteixen de la constatació de la inoperància d'una administració mancada d'organismes intermedis que permetessin fer arribar l'acció governativa arreu.

El procediment d'elaboració d'ambdós projectes passava per una resolució prèvia del mapa de partits; es tracta, doncs, d'una ordenació territorial elaborada a partir de les unitats de base, i no en funció d'unes capitals prèviament designades, com sovint succeirà en els assaigs de provincialització. I és que no es tracta de dissenyar uns territoris per a l'administració perifèrica de l'estat, sinó d'articular el govern interior d'una unitat política encara no qüestionada, com ho era Catalunya, la qual cosa explica també el nombre de circumscripcions adoptat. Pel que fa a les capitals de districte, aquestes són seleccionades entre les ciutats catalanes en raó, bàsicament, de la seva tradicional primacia en la xarxa urbana administrativa del país, i atenent també a la seva centralitat. Hi ha unanimitat respecte l'elecció de Barcelona, Girona, Lleida, Tarragona i la Seu d'Urgell.

Quant a la definició dels àmbits espacials dels governs subalterns, hom no pot deixar de sorprendre's per la modernitat d'aquells projectes, especialment de la del 1820. La concepció de l'organització territorial de Catalunya mostra abundants punts de contacte amb propostes i idees elaborades en el nostre segle, sense que hagi mediat cap coneixement d'aquells precedents. La coincidència amb la proposta de *super-comarques* de Pau Vila de 1931 és pràcticament total, tant en el nombre d'unitats, com en llur delimitació i capitals.²¹ Les regions de Lleida i de Girona eren delimitades el 1820 exactament com ho féu la Ponència de la Generalitat republicana en el seu projecte de regions o vegueries (les discrepàncies són simplement de detall i conseqüència lògica de les diferències entre els partits judicials liberals i les comarques de 1932). També el districte de la Seu d'Urgell es correspon amb la regió IX o, encara millor, amb l'Alt Pirineu;²² la necessitat d'una circumscripció pròpia per a les terres alt-pirinenques sembla imposada pel seu aïllament i marginació i la necessitat d'incorporar-les al nou ordre constitucional. Les terres de l'Ebre no precisen, a criteri dels diputats, d'un districte propi; de manera que el territori de Tarragona es correspon amb molta aproximació amb la província que li serà assignada el 1833. La regió de Barcelona queda restringida a la franja costanera (l'anomenada regió I, juntament amb el Penedès), coincidint amb l'àmbit adoptat cent-cinquanta anys més tard pel Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona de 1966 —dins els límits provincials— i per l'*Enciclopèdia Catalana* (nota 22). Però sens subte el tret més agosarat i original d'aquells projectes fou la delimitació el 1820 d'una Catalunya central amb capital a Manresa; s'anticipa així la vegueria VII de la Ponència (Solsonès, Bages, Berguedà i Anoia), tot adjuntant-li el partit de Vic, tal com ho havia proposat Pau Vila (nota 21) i han recollit altres propostes recents, com ara la de Ll. Casassas i J. Clusa.²³ En resum, moltes de les intuïcions d'uns bons coneixedors del seu país, fetes fa més de segle i mig, semblen confirmar-se per les darreres i sofisticades anàlisis de l'estructura interna de Catalunya i per les recents propostes d'organització regional.

Els projectes de la Diputació de Catalunya són el primer assaig contemporani autòcton d'organització regional del país. Les propostes de divisió territorial posteriors respongueren fonamentalment a una reacció visceral contra l'esquarterament provincial, optant per tant per una alternativa estrictament comarcalista. Les idees regionalitzadores trigaran un segle a ser represes amb Rovira i Virgili i Pau Vila.²⁴ El retrobament amb aquelles aportacions capdavanteres ha d'encoratjar a una nova i oberta reflexió sobre el vell problema de l'estructuració territorial de Catalunya.

Apèndix documental

I. Exposició de la Diputació de Catalunya el 1813 sobre l'establiment de caps polítics subalterns.

A.D.P.B.: Oficis i Actes, Registre 2, fol. 610 r. a 612 r.

Vich 14 d'octubre de 1813

A S.A. la Regencia del Reyno.

Sereníssimo Señor. Tan pronto como el Gefe superior político de esta Provincia de Cataluña trasladó a la Diputación de la misma orden de V.A. de 4 de Septiembre último, en que se la manda que informe a V.A. si hay necesidad de establecer gefes políticos subalternos en esta Provincia, y en este caso, los puntos en que deberán residir y territorio que haya de asignárseles, con lo demás que se le ofrezca y parezca, trató de dar inmediatamente cumplimiento al precepto de V.A. y, sin dilatarlo un momento, expone a V.A.:

Que Cataluña por su extensión, población, comercio e industria, circunstancias que la hacen superior en número de almas a cada una de casi todas las demás de la Península, necesita que se establezcan en ella gefes subalternos para su mejor régimen y mayor expedición en los negocios; porque de otro modo es claro que en un país tan numeroso se entorpecería el servicio, la circulación de las órdenes se retardaría en perjuicio del bien público, y los pueblos y particulares se verían precisados a molestar continuamente con sus oficios y súplicas, que son innumerables, la atención del Gefe superior de la Provincia, distrayéndosela de los asuntos mayores y de gravedad, mientras que por otra parte a ellos se les causarían daños irreparables con motivo de los viages largos que tendrían que hacer dejando sus casas y abandonando sus labores.

Por el contrario, un número proporcionado de gefes subalternos formará en el gobierno una escala admirable, que, facilitando al público las ventajas que lleva consigo la celeridad en la comunicación de las órdenes superiores a los pueblos que las han de respetar, obedecer y cumplir, dexará al Gefe superior de la Provincia más expedito el ejercicio de sus atribuciones, debiendo los ayuntamientos y particulares de los pueblos entenderse primeramente con el subalterno respectivo, como una autoridad media entre ellos y aquél.

Tal es la opinión de este Cuerpo provincial con respecto a la necesidad de que se establezcan en Cataluña gefes políticos subalternos. Sentado, pues, de que hay precisión de que los haya, ha pasado la Diputación a examinar los puntos en que deben plantificarse, y el territorio que puede asignárseles.

Al efecto, ha tenido presente este Cuerpo provincial la distribución del territorio que V.A. tiene hecho para los Jueces de primera instancia de Cataluña, por lo que toca al conocimiento judicial en los asuntos pertenecientes a la Hacienda nacional, (así como) la distribución de partidos formada por la Diputación provincial de acuerdo con la Audiencia territorial, de

que se envió a V.A. para la aprobación de S.M. un mapa iluminado de los en que podía dividirse la Provincia; y asimismo ha tenido en consideración la multitud de pueblos de que ésta se compone con el importante fin de proporcionarles, en lo posible, toda la conveniencia y utilidad conciliable con el bien e intereses públicos.

Por otra parte ha fijado su cuidado en que los puntos de residencia de los gefes subalternos sean aquellas poblaciones que, además de reunir en sí las principales autoridades del distrito, tanto eclesiásticas como seculares, faciliten al mismo tiempo, a todos los ciudadanos, sugetos de conocimientos para sus negocios.

Llevada, pues, la Diputación de estos principios, fundando su parecer bajo el concepto de que será aprobada la división de partidos arriba mencionada, debe informar a V.A. que, supuesto que convendría y que son precisos en Cataluña gefes políticos subalternos, que los puntos para su residencia fuesen: Tarragona, Lérida, Cervera, Seo de Urgel, Vich y Gerona; quedando Barcelona para el Gefe superior de la Provincia, a menos que V.A., mudadas las circunstancias de la Provincia y, atendiendo al crecido vecindario de aquella ciudad, juzgase oportuno el establecer en ella un subalterno, como cree la Diputación que sería conveniente; y que el territorio que puede señalárseles a cada uno de ellos comprenda a saber:

Tarragona, su partido, el de Reus, Tortosa, Falcet y Montblanch; Lérida, el suyo y el de Balaguer; Cervera, el suyo, el de Solsona y el de Igualada; Seo de Urgel, su partido y el de Talarn con el Valle de Arán; Vich, el suyo y los de Ripoll y Manresa; y Gerona, su partido y los de Figueras, Olot, Sta. Coloma y la Bisbal; reservando para el de Barcelona sus partidos, con los de Mataró, Granollers y Vilafranca.

En esta propuesta no ha tenido, ni tiene, la Diputación otra mira que el mejor servicio del público y la utilidad de los pueblos y particulares. V.A. sin embargo determinará en su vista lo de su agrado, que siempre será lo más acertado.

Dios guarde. La Diputación provincial de Cataluña. Valentín Llozer, [Cap polític, i els diputats:] El Barón de Castellet, Isidro Torelló y Rovira. Por ausencia de secretario D. Joseph Anglasesell: Pedro Nolasco de Salcedo.

II.— Exposició de la Diputació de Catalunya el 1820 sobre l'establiment de caps polítics subalterns.

A.D.P.B.: *Lligall 24. expedient 6*

Adreçat a l'Exm. Sr. Secretari del Despatx de la Governació.

a) *Barcelona 8 d'agost de 1820.*

Desempeñando esta Diputación la consulta que V.S. le ha dirigido, sobre si convendrá establecer en la Provincia gefes políticos subalternos y, en este caso, cuántos y en qué puntos deban fixarse, ha discutido el asunto con el más detenido examen, teniendo presente su numerosa población, su industria, su comercio, su territorio la mayor parte montuoso y quebrado, y todas las demás circunstancias que le han parecido debían atenderse. Ha considerado los grandes inconvenientes que resultan de tener que acudir todos los días a la capital los habitantes de los últimos ángulos de la Provincia para consultar mil dificultades con el Gefe superior, o lograr alguna providencia executiva, al mismo tiempo que la imposibilidad de poder un solo hombre, aún el más laborioso y aplicado, acudir en tantos y tan diferentes ramos del gobierno político en una provincia tan dilatada y comerciante como Cataluña.

Esta y otras reflexiones le han convencido que el gobierno jamás seguiría aquella marcha fácil y pronta que es indispensable para el buen éxito de las grandes empresas y reformas, si no hay entre el primer Gefe de la Provincia y los mismos pueblos, estas autoridades intermedias, que sean como los tenientes de aquél, y vigilen inmediatamente sobre la observancia de las órdenes superiores.

Baxo este supuesto, se ha creído debe establecerse en la Provincia varios gefes subalternos, tampoco ha considerado necesarios tantos quantos eran en el antiguo sistema los Corregidores, esto es catorce. En su concepto, pues, bastarán seis, que deberán colocarse en las siguientes cabezas de partido, esto es: Barcelona, Gerona, Tarragona, Lérida, Manresa y Seo de Urgel.

El de Barcelona comprenderá bajo su jurisdicción o mando, además de la capital, los partidos de Mataró, Granollers, Tarrasa y Villafranca del Panadés, cuya residencia, si no tubiesen a bien las actuales Cortes derogar el decreto de 23 de Junio de 1813, podrán fixar en Mataró, que es el tercer puerto de Cataluña, u otro punto más céntrico extramuros de esta ciudad, que sería tal vez el fomento de una nueva población, o el que se juzgue más proporcionado.

El de Gerona reunirá los partidos de Gerona, Figueras, La Bisbal, Sta. Coloma de Farnés y Olot.

El de Manresa, el suyo, el de Igualada, el de Solsona, Berga y Vich.

El de la Seo de Urgel, el propio, el de Tremp y Sort.

El de Lérida, el mismo, el de Cervera y Balaguer.

Finalmente, el de Taragona, además del propio, los de Reus, Tortosa, Batea, Montblanc y Falcet.

Con estos solos gefes políticos subalternos piensa la Diputación que se logrará la exactitud y energía en el cumplimiento de las órdenes superiores, y se mantendrá el buen orden y tranquilidad pública, sin que sea necesario recargar la Provincia con nuevos empleados; y finalmente si no bastaren, la experiencia misma enseñará cuántos y en qué puntos deban aumentarse.

Con arreglo a esta idea ha hecho iluminar el adjunto mapa de Aparici en el qual se vea a primera vista el territorio que comprende cada uno de los seis gobiernos políticos subalternos.

Esto es quanto ha parecido a la Diputación deber manifestar a V.S. sobre el particular.

Dios guarde a V.S. muchos años.

Manuel Lasala. Pedro Felip. Por ausencia del secretario: Francisco Soler, vice-secretario.

b) Barcelona, 9 d'agost de 1820.

(...) cree pues que la Cataluña debe dividirse en seis distritos o gobiernos políticos subalternos, (...) y la misma razón de orden y conveniencia encuentra también para que los juzgados de Hacienda pública, establecidos por el decreto de las Cortes de 13 Septiembre de 1813, se coloquen por el mismo medio y en los mismos puntos. Así pues, la Diputación opina y propone que, así como en el citado decreto se señalan siete jueces de primera instancia para el conocimiento de los negocios contenciosos de Hacienda pública, y a cada uno de éstos se le asigna territorio por corregimientos que ya no existen, se señalen sólo seis, y que éstos lo sean los jueces de primera instancia de la cabeza de partido donde resida el gefe político subalterno, (...)

Notes

- ¹ Aquesta comunicació s'emmarca dins el projecte de recerca sobre la marginalització i revalorització del Pirineu català coordinat pel Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional de la Universitat de Barcelona amb finançament de la DGICYT.
- ² Pau Vila: «Les divisions territorials modernes», pp. 50-63 de *La Divisió Territorial de Catalunya. Selecció d'escrits de Geografia*. Esteban Canales: «La Diputació a l'inici del liberalisme: 1812-1823», pp. 44-73 de *La Història de la Diputació de Barcelona Història de la Diputació de Barcelona* dirigida per Borja de Riquer.
- ³ ADPB: *Oficis*, reg. 2, fol. 491 r.
- ⁴ J. Mercader: «Las divisiones territoriales napoleónicas en el principado de Catalunya», en *Estudios Geográficos*, 1949, n. 35, PP. 251-298, i A. Melón: «El mapa prefectural de España (1810)» en *Estudios Geográficos*, 1952, n. 46, pp. 5-72. Les capitals establertes en tots tres decrets coincideixen pel que fa a Barcelona i Girona; Auguerau proposava, a més, Reus i la Seu d'Urgell, la divisió de Josep I escollia Tarragona i Lleida, mentre que la decretada per Napoleó optava per Puigcerdà i Lleida.
- ⁵ ADPB: *Actes*, reg. 5, 8-3-1813, fol. 67. Vegi's també les sessions de 13 de març i 1 d'abril.
- ⁶ ADPB: *Oficis*, reg. 2, fol. 481.
- ⁷ *Colección de Decretos...* p. 920. En una altra ordre del mateix dia es diu que la Regència podrà proposar a les Corts l'establiment de caps subalterns sense necessitat de l'informe de la Diputació.
- ⁸ Aquesta vaguetat farà que no hi hagi unanimitat entre les diverses diputacions espanyoles sobre el nombre desitjable de districtes. Front als sis o set que demana la Diputació de Catalunya, tenim notícia que la Junta Superior de Galícia establí en 1820 només tres: els de la Corunya, Lugo i Ourense (els dos primers amb una àrea similar a les actuals províncies, mentres que Ourense esdevenia capital de tota la Galícia meridional).
- ⁹ Decret de 9 d'octubre de 1812, en *Colección de decretos...* p. 662-685.
- ¹⁰ ADPB: *Oficis*, reg. 2, fol. 481.
- ¹¹ Existien en aquell moment catorze corregiments, els tretze creats amb la Nova Planta en 1716, més el de Figueres, de 1802.
- ¹² La normativa establia un mínim de 5.000 veïns.
- ¹³ Cal observar que la documentació conservada no permet reconstruir la delimitació del partit de Ripoll en 1813, però sí la resta de canvis entre una i altra proposta.
- ¹⁴ Decret de 13- set. -1813, en *Colección de decretos...* pp. 1.048-5+.
- ¹⁵ Les dades de població en J. Bautista Galobardas: *Cataluña en la mano*, Imp. Hnos. Torras, Barcelona, 1831.
- ¹⁶ Sobre els avatars d'aquell projecte de divisió provincial vegi's l'obra de Antonio M. Calero: *La división provincial de 1833*, i particularment l'informe recollit com a document tercer.
- ¹⁷ Cal observar que, en crear-se en el segon projecte de partits el corresponent a Berga, en detriment del de Ripoll, les terres a la dreta dels rius Freser i Ter resten dins el partit d'Olot, i per tant, en la proposta de districtes, amb Girona.
- ¹⁸ L'única pista que tenim sobre aquest aspecte és el corregiment pel que van ser elegits els diputats, dada que ignorem pels de 1812-14. En la Diputació de 1820-22 no hi ha representants dels corregiments que perden la capitalitat en el nou pla (Vic i Cervera), però el diputat de Manresa, el prevere Jaume Quintana, era catedràtic de lleis a Cervera. Tanmateix, el lletrat Pere Alcoriza era diputat per Tortosa i no per aquest fet fou proposada aquesta ciutat com a capital de districte.
- ¹⁹ Fins i tot es reclama la reforma dels set partits dels contenciosos d'Hisenda adoptant els sis districtes (doc. II b).
- ²⁰ Pablo Alvarez Rubiano: «La nueva organización de la administración civil española de Don Patricio de la Escosura» en *Homenaje al profesor Alarcos García*. vol. II, pp. 533-569, Valladolid, 1965.
- ²¹ P. Vila: «Un projecte de divisió de Catalunya en comarques» en *El problema comarcal de Catalunya*, Casa del Vallès, 1931, pàg. 138. Les úniques discrepàncies es redueixen a la inclusió de l'Urgell Mitjà i del Ripollès dins el districte pirinenc, i del Penedès en l'àrea de Tarragona. La supercomarca barcelonina tindria la capital a St. Cugat del Vallès, perquè el Barcelonès mereixeria un tractament diferenciat.
- ²² Entenent com a tal la regió IX juntament amb la Cerdanya, tal i com és delimitada en la regionalització adoptada per la *Gran Enciclopèdia Catalana*, seguint els criteris d'Enric Lluch i de Max Canher (E. Lluch - O. Nel-lo: *El debat de la divisió territorial de Catalunya*, p. XXXVII, Diputació de Barcelona, 1984).
- ²³ Els autors de *L'organització territorial de Catalunya* (Fundació J. Bofill, 1980) proposen Manresa com a capital d'una de les cinc àrees d'administració territorial de la Generalitat. El seu àmbit espacial es correspon força amb la que es defensava el 1820, amb la diferència de deixar Igualada —amb dubtes— per a la regió de Barcelona.

²⁴ A. Rovira i Virgili: «Les comarques a través de la història» pp. 33-43 en *El problema comarcal de Catalunya*, Casa del Vallès, 1931 i *La Constitució interior de Catalunya*, Barcino, 1932. Referent a Pau Vila, vegi's la seva proposta esmentada en la nota 21.

Documentació i Bibliografia bàsica

ARXIU DE LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL DE BARCELONA:

- *Lligall 24 (expedient 6)*,
- *Oficis i Actes de la Diputació, registres 2 i 5.*

CALERO AMOR, Antonio Ma. (1987): *La división provincial de 1833. Bases y antecedentes*, IEAL, Madrid, 190 p.

CANALES, Esteban (1987): «La Diputació a l'inici del liberalisme: 1812-1823», a Borja de Riquer (dir.): *Història de la Diputació de Barcelona*, vol I. pp. 44-73, Diputació de Barcelona.

COLECCIÓN DE DECRETOS Y ÓRDENES DE LAS CORTES DE CÁDIZ (1987): 2 vol., facsímil dels originals de 1810-14, Cortes Generales, Madrid.

VILA, Pau (1977): «Les divisions territorials modernes», a *La Divisió Territorial de Catalunya. Selecció d'Escrits de Geografia*, pp.50-63, Curial, Barcelona.

1813

1820

0 km 50